

Oriental Journal of Education

THE ISSUE OF INNOVATIVE CENTERS IN AREAL LINGUISTIC RESEARCH

Munira Eshto'xtarova

Master's student in Linguistics (Uzbek Language),

Termez State University (TerSU)

Tashkent, Uzbekistan

ABOUT ARTICLE

Key words: areal linguistics, innovative center, linguistics, regional language characteristics, linguistic analysis.

Received: 13.01.24

Accepted: 15.01.24

Published: 17.01.24

Abstract: This article examines the issue of innovative centers within the framework of areal linguistic research. Areal linguistics, as a branch of linguistics that studies regional characteristics of language, encompasses a wide range of theoretical and practical issues. The study highlights the significance of innovative centers in linguistic analysis, their impact on language changes, and the development of regional dialects. The article emphasizes the role of linguistic innovation centers in linguistic and intercultural communication, as well as the importance of developing modern methods aimed at advancing language studies. The results of the research include recommendations for fostering innovative approaches in linguistics, analyzing regional language characteristics, and identifying the connections between national and global cultures.

AREAL LINGVISTIK TADQIQOTLARDA INNOVATSION MARKAZ MUAMMOSI

Munira Eshto'xtarova

TerDU Lingvistika (o'zbek tili) yo'nalishi magistranti

Toshkent, O'zbekiston

MAQOLA HAQIDA

Kalit so'zlar: areal lingvistika, innovatsion markaz, tilshunoslik, hududiy til xususiyatlari, lingvistik tahlil

Annotatsiya: Ushbu maqolada areal lingvistik tadqiqotlar doirasida innovatsion markaz muammosi o'rganiladi. Areal lingvistika tilshunoslikda tilda hududiy xususiyatlarni o'rganish bilan shug'ullanuvchi yo'nalish sifatida keng qamrovli nazariy va amaliy masalalarni o'z ichiga oladi. Tadqiqot innovatsion markazlarning lingvistik tahlildagi ahamiyatini, ularning til o'zgarishlari va hududiy

dialektlar taraqqiyotiga ta'sirini ko'rsatib beradi. Maqolada lingvistik innovatsiya markazlari, ular o'zaro tilshunoslik va madaniyatlararo muloqotda qanday rol o'ynashi, shuningdek, til taraqqiyotiga qaratilgan zamonaviy usullarni ishlab chiqish muhimligi ta'kidlanadi. Tadqiqot natijalari tilshunoslikda innovatsion yondashuvlarni rivojlantirish, hududiy til xususiyatlarini tahlil qilish hamda milliy va global madaniyat o'rtasidagi bog'liqlikni aniqlashga qaratilgan tavsiyalarni o'z ichiga oladi.

ПРОБЛЕМА ИННОВАЦИОННЫХ ЦЕНТРОВ В АРЕАЛЬНЫХ ЛИНГВИСТИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЯХ

Мунира Эштохтарова

Магистрантка направления "Лингвистика (узбекский язык)",

Термезский государственный университет (ТермГУ)

Ташкент, Узбекистан

О СТАТЬЕ

<p>Ключевые слова: лингвистика, языкознание, особенности, лингвистический анализ</p>	<p>слово: инновационный, региональные</p>	<p>ареальная центр, языковые</p>	<p>Аннотация: В данной статье рассматривается проблема инновационных центров в рамках ареальных лингвистических исследований. Ареальная лингвистика, как раздел языкознания, изучающий региональные особенности языка, охватывает широкий спектр теоретических и практических вопросов. Исследование подчеркивает значимость инновационных центров в лингвистическом анализе, их влияние на изменения языка и развитие региональных диалектов. В статье акцентируется внимание на роли инновационных лингвистических центров в языковом и межкультурном взаимодействии, а также на важности разработки современных методов, направленных на развитие языковедения. Результаты исследования включают рекомендации по внедрению инновационных подходов в лингвистику, анализу региональных языковых особенностей и выявлению взаимосвязей между национальной и глобальной культурами.</p>
---	--	----------------------------------	--

O'zbekistonda areal lingvistika sohasini rivojlantirish borasida olib borilayotgan tadqiqotlarda, asosan, dialektal muammolar o'rganilib, areal lingvistikaning asosini tashkil etuvchi tushunchalar va terminlar ko'p holatlarda ochiqlanmay qolmoqda. Areal lingvistikaning asosiy yo'nalishlaridan va o'rganish metodlaridan biri bo'lgan lingvistik geografiya bo'yicha olib borilgan qator ishlarda ham to'la-to'kis mazkur tushunchalar sharxlanmagan. Lingvistik geografiya sohasiga oid bunday

tadqiqotlarda Sh.Shoabdurahmono¹, A.Shermatov², I.Darvishov³, S.Ibroximov⁴, S.Po‘latova⁵larning xizmatlarini e’tirof etish lozim.

Areal lingvistikaga oid tadqiqotlarni amalga oshirishda asosiy e’tibor innovatsiya markazi va izoglossalarga qaratilishi lozim. Areal lingvistikaga oid adabiyotlarda *innovatsiya* masalasi murakkab talqinlarga ega. Dastlab, uni tushuntirishda izoglossaga murojaat qilinadi. Lingvistik xartalarni qiyoslash, ulardagi lingvistik holatni birlashtirish jarayonida innovatsiya markazi haqidagi masala hal qilinadi. Bu jarayonda yana til tarixini his qilish, hududning iqtisodiy, siyosiy, etnografik chegaralanishi hamda boshqa tillar bilan qo‘shnichiligi hisobga olinadi. Innovatsiya tom ma’noda muayyan izoglossaning chiqib kelish, tarqalish nuqtasini, markazini bildiradi.

Areal lingvistika yo‘nalishida A.Jo‘rayevning “O‘zbek tili massivini areal o‘rganishning nazariy asoslari⁶ (rus tilida)” asarida ilk bor areal lingvistikadagi nazariy qoidalar va tushunchalar asosida o‘zbek tilining dialektal zonalari belgilandi. Mazkur asar o‘zbek areal lingvistikasining boshlanishini bildirishi bilan bir qatorda o‘zbek dialektologiyasi va areal lingvistikasining navbatdagi hal qilinishi lozim bo‘lgan muammolarini ham o‘rtaga tashladi. Bu asarda *innovatsion markaz* masalasiga to‘xtalmagan bo‘lsa-da, bu masalaning yechilishiga yordam beradigan boshqa nazariy fikrlar bildirib o‘tilgan.

Turkologiyada *innovatsiya*, *innovatsion markazi* masalasi N.Z.Gadjiyevaning ishida dastlab tilga olinib, uning nazariy asoslari to‘g‘risida fikr yuritilgan⁷.

O‘zbek tilshunosligida innovatsiya markazi masalasi dastlab A.Shermatov tomonidan tilga olingan⁸. U innovatsiya markazi nazariyasiga oid fikrlarni bayon qilmaydi, balki chiqish kelishigining *-din* affiksi bilan ifoda qilinishida uning innovatsiya markazi uyg‘ur tili deb ko‘rsatadi, xolos. Bu fikr asoslanmagan. Ya’ni innovatsiya markazini aniqlashda til tarixi faktlari yetakchi o‘rin tutishi hisobga olinmagan. Qadimgi turkiy, eski o‘zbek tili va o‘zbek tilining shimoliy o‘zbek shevalarida bu kelishik - *din/tin* va boshqa variantlarda qo‘llanishi e’tiborga olinmagan. Chunki har bir lingvistik hodisa yoki izoglossaning keyingi davrdagi joylashuvi uning innovatsiyasini bildirmaydi, balki u innovatsiyani aniqlashning barcha qoidalariga mos kelishi lozim. Til tarixi bo‘yicha yaratilgan tadqiqotlardan ba’zilar bu izoglossaning innovatsiya markazi qadimgi turkiy til ekanligiga asos bo‘ladi⁹.

¹ Шоабдурахмонов Ш. Ўзбек тилининг диалектологик атласи // Ўзбек тили ва адабиёти. –1969, –№3. – Б. 30-37.

² Шерматов А. Лингвистик география нима? – Тошкент: Фан, 1981. – В. 12.

³ Дарвишов И. Ареал тилшунослик: Жануби-ғарбий Наманган шеваларининг фонетик-фонологик хусусиятлари. – Наманган. 2019. – 147 б.

⁴ Иброхимов С. Фарғона шеваларининг касб-хунар лексикаси. – Тошкент: УзФА нашриёти, 1956.

⁵ Po‘latova S.M. Vobkent shevasining arealogik tadqiq: Fil.fan.bo‘y.fals.dok.(PhD) diss.avtoref. – Vuxoro. 2023. – 28 b.

⁶ Джураев А.Б. Теоретические основы ареального исследования узбекоязычного массива. – Ташкент: Фан. 1991. – С. 220.

⁷ Гаджиева Н.З. Проблемы тюрской ареальной лингвистики среднеазиатский ареал. –М.: Наука, 1975. – В:206.

⁸ Шерматов А. Лингвистик география нима? – Тошкент: Фан, 1981. – В:12.

⁹ Фозилов Э. Ўзбек тилининг тарихий морфологияси. – Тошкент: Фан, 1965. – В:42

Innovatsiya markazi tushunchasi keyingi davrda darsliklarga ham kiritildi¹⁰. Areal lingvistikada innovatsiya masalasining qo'yilishi bejiz emas. Buni, umuman, areal lingvistikaning paydo bo'lishi bilan bog'lash lozim bo'ladi. Ma'lumki, areal lingvistika qiyosiy-tarixiy tilshunoslik qoidalariga zid qo'yilishi negizida paydo bo'lgan, ya'ni Hind-Yevropa tillarining paydo bo'lishi to'g'risidagi yangi qarashlar va dialektlarni yangi metodlar asosida o'rganish bilan bog'liq edi¹¹. Areal lingvistika ijodkorlari uning turli qirralarini nazariy jihatdan asoslashga harakat qildilar va ularning vakillaridan bo'lgan V.Portsiga 1954-yilda innovatsiya zonasi nazariyasini ishlab chiqdi. Shundan e'tiboran, areal lingvistikada innovatsiya, innovatsiya markazi degan tushunsalardan foydalanish davom etmoqda. Areal lingvistikadagi *innovatsiya* so'zi o'z lug'aviy ma'nosi bilan bog'langan bo'lib, u izoglossalarning dastlabki chiqish, tarqalish markazini bildiradi¹².

Innovatsiya markazini aniqlashda quyidagi sharoitlar tahlil qilinadi:

1. Har bir lingvistik hodisaning paydo bo'lish nuqtasi aniq belgilanishi kerak va u o'sha hodisaning boshqa yerda ham paydo bo'lganligini inkor etadi. Boshqacha aytganda, bu masalada ikkilanish mumkin emas, ya'ni N.Z.Gadjiyeva ta'biri bilan aytganda, aniqlangan innovatsiya yana boshqa yerdan chiqmasligi isbotlanishi kerak¹³. Bunda barcha ilmiy farazlar va ularni realizatsiya qilish hamda boshqa tadbirlar to'ni aniqlashga qadar amalga oshirilishi lozim bo'ladi. Bunday ishonchli tadqiqotlar fanda bor. Jumladan, oltoyshunoslik, turkologiya hozirgi turkiy tillar va oltoy guruhiga kiradigan tillardagi leksikada aksariyat faol so'zlar oltoy tiliga mansubligi isbot qilingan, demak, bunday so'zlarning (izoleksemalarning) innovatsiya markazi oltoy tilidir, chunki u qayta tadqiq qilishga muhtoj emas. Umlaut hodisasi turkiy tillardan uyg'ur tilida rivojlangan, labial singarmonizm qirg'iz tilida har tomonlama o'ziga xosligi namoyon bo'lganligi uchun ko'rsatilgan izoglossalarning vatani, innovatsiya markazi ayni shu tillardir, chunki tilga olingan hodisalar boshqa turkiy tillarda ko'rsatilgan tillardagi kabi qat'iy emas.

2. Innovatsiya "til ittifoqi ("языковый союз") bo'lgan joylarda paydo bo'ladi. Agar faqat bir til yoki bir sheva amal qiladigan hudud bo'lsa, innovatsiya haqida fikr yuritish tavsiya etilmaydi. Aslida atrof tillar va shevalar bilan aloqada bo'lmagan til va shevani topish qiyin. Demak, innovatsiya markazi "til va dialektlar ittifoqi" (bu tushuncha quyida yanada ochiqilanadi), ya'ni bir necha til va dialektlar aralash faoliyatda bo'lgan hududlarda aniqlash to'g'risida fikr yuritiladi. Masalan, turkiy tillarning har biri o'zaro va tashqi muhit – boshqa tizimdagi tillar bilan birga yashaydi. Shu jumladan, o'zbek tili ham. Ma'lumki, o'zbek tiliga chegaradosh (va aralash) bo'lgan qozoq, qirg'iz, qoraqalpoq, turkman, tojik tillarining ta'siri kuchli va, aksincha, o'zbek tilining ularga ta'siri bor. Bu esa o'sha

¹⁰ Ashirboyev S. O'zbek dialektologiyasi. – Toshkent: Navro'z, 2016. – B:78

¹¹ Гаджиева Н.З. Ко'rsatilgan manba. – B:56

¹² Ashirboyev S. O'zbek dialektologiyasi. – Toshkent: Navro'z, 2016. – B:78

¹³ Гаджиева Н.З. Проблемы тюрской ареальной лингвистики среднеазиатский ареал. –М.: Наука, 1975. – B:205.

hududda izoglossalar umumiylikiga olib keladi. U yoki bu izoglossaning innovatsion markazini aniqlashda ana shu “begona” til va shevalarni inkor qilish asosida erishiladi.

3. Innovatsiya markazini aniqlashda izoglossalar tarixini o‘rganish muhimdir. Izoglossalar tarixini o‘rganish ancha murakkab hisoblanadi. Innovatsiya markazini aniqlash ayni zamonda u yoki bu izoglossaning tarixiga kirib borishi demakdir. Til tarixi aslida izoglossalar tarixidan iborat. Ma’lumki, til tarixiga kirib borgan sari aniqlik darajasi ortib boradi, ya’ni markazni aniqlash shu darajada ravshanlashib boradi. Shuning uchun ham til tarixini o‘rganish izoglossalarning innovatsiya markazini o‘rganishda muhim omil hisoblanadi.

“Til va dialektlar ittifoqi” masalasi. Areal lingvistika til tipologiyasi bilan uzviy bog‘langan. Ulardagi o‘xshashlik va farqlarni o‘rganish jarayonida “til ittifoqi” tushunchasi kelib 14 chiqadi. Bu tushuncha ikki til kesishuvini ifoda qiladi. Mazkur tushuncha areal lingvistikaga 1923-yilda N.S.Trubetskoy tomonidan kiritilgan¹⁴ va u ikki til yoki ular shevalarining kesishgan hududida bir-biriga faol ta’siri, oqibatda ularning aralashuvi natijasida oraliq tilning (shevaning) hosil bo‘lishini anglatadi. “Til ittifoqi” aloqada bo‘lgan tillardagi tasodifiy bo‘lmagan (ba’zan uchraydigan), balki bir necha bor takrorlanadigan va muhim bo‘lgan til faktlariga asoslanadi. “Til ittifoqi” shevalar, shuningdek qarindosh tillar va qarindosh bo‘lmagan tillarning bir hududdagi, geografik jihatdan aralashgan tillarning o‘zaro aloqasini tashkil etadi. Boshqacha aytganda, muayyan hududda bir necha tillar faoliyatda bo‘ladi, ya’ni til ittifoqi muayyan hududdagi tillarni qamrab oladi, bu aloqada tillar va shevalar kesishadi. Bunda shunday zonalar paydo bo‘ladiki, ularda bir til emas, aloqada bo‘lgan tillar va dialektlar uchun umumiy bo‘lgan izoglossalar tizimi paydo bo‘ladi. Bunday zonalar rus tilida “vibratsiya” tushunchasi bilan beriladi. Bu so‘zni shunday ma’noda tarjima qilish mumkin emas, balki bu tushuncha bir qadar badiiylashtirilgan bo‘lib, o‘zbek tilida oraliq hudud deb yuritiladi. Masalan, O‘zbekiston Respublikasining shunday hududlari borki, ularda turkiy tillardan tashqari tojik tili bilan aloqada bo‘ladi. Bu oraliq zonada ham o‘zbek, ham tojik tili izoglossalari qatnashadi. Bu fanda interferensiya deb ham yuritiladi. Toshkent viloyatining ayrim tumanlarida o‘zbek va qozoq xalqlari aralash va qo‘shni yashaydiki, bu yerda “til ittifoqi” kuzatiladi. Ular ham oraliq hududni tashkil etadi. Innovatsiya, “til ittifoqi” va idiom tushunchalari munosabati. Idiom tushunchasi qarindosh tillar bilan bog‘liq bo‘lib, bir til oilasiga mansub tillar ittifoqi ham mavjud, lekin bir til oilasidagi barcha tillar ham o‘zaro ittifoqdosh bo‘la olmaydi, balki madaniy iqtisodiy va hududiy aloqalari bo‘lgan idiomlarga ittifoqdosh bo‘lishi to‘g‘risida fikr yuritiladi. Masalan, o‘zbek tili yoqut, hakas tillari bilan aloqada bo‘la olmaydi, chunki hudud umumiylikiga ega emas. Turkiy tillar (idiomlar)ning Markaziy Osiyo areali borki, ularda “til ittifoqi” mavjud. Bu borada ko‘p fikrlar va misollar keltirish mumkin. Shuni ta’kidlash joizki, “til ittifoqi” termini ayrim mutaxassislarining fikricha, juda (ortiqcha) kuchli termin va u mazkur ittifoqda har bir til mustahkam a’zo degan g‘oyani

¹⁴qarang: window.edu.ru; Гаджиева, 1975:7.

bildirib qolishi mumkin. Aslida ular murakkab tarmoqqa ega bo‘lib, qo‘shni til va shevalarni yoki katta areallarni qamrab olishi ko‘zda tutiladi, bu qamrab olinayotgan til yoki sheva teng a‘zoli emas. Shuning uchun ham konvergent hududlar – qo‘shib olingan hududlar to‘g‘risida fikr yuritiladi. Ma‘lum bo‘ladiki, innovatsiya markazini belgilashda qatnashadigan “til ittifoqi” barcha qarindosh tillar emas, balki faqat til oilalari hududida kesishgan tillar va ular shevalaridan tashkil topadi.

N.Z.Gadjiyeva o‘zbek tilidagi “ā(ɔ)”lashishga keng to‘xtaladi va unda ushbu izoglossaning tarqalishiga oid ma‘lumotlarni o‘zbek dialektologlari ishlaridan oladi hamda bu unlining Toshkent, Samarqanl-Buxoro shevalariga xosligi va u qipchoq shevalarini ham qamrab olayotganligini ko‘rsatadi¹⁵. Bu unlining singarmonizmli shevalarda ham mavjudligi o‘zbek dialektologiyasiga oid ishlarda ham bayon qilinadi va ba‘zan u umumturkiy “a” unlisining varianti sifatida uchrashi aytiladi¹⁶. Shunisi xarakterliki, N.Z. Gajiyeva “ā(ɔ)” unlisining qipchoq shevalarida tarqalishi ikki tilli (o‘zbek, tojik) aholi nutqida uchrashini X. Doniyorov va R. Qo‘ng‘urov fikrlariga asoslanib aytgan¹⁷. O‘zbek olimlarining bu fikri “ā(ɔ)” unlisining o‘zbek tilida tarqalishini isbotlashda qimmatli hisoblanishini ta‘kidlash mumkin. Endi biz “ā(ɔ)” unlisining izoglossa sifatida innovatsiya markazini yuqorida o‘rnatilgan qoidalar asosida aniqlashga harakat qilamiz. Bu unlining geografik o‘rni Toshkent, Farg‘ona vohasidagi ayrim shevalar, Samarqand-Buxoro ikki tilli shevalaridir. Turkiy tillardan tatar va boshqird tillarida, ozarboyjon tilining ayrim shevalarida uchrashi aytiladi. Adabiyotlardagi umumturkiy “a” unlisining qisman lablanishi haqidagi ma‘lumotlarni “ā(ɔ)” unlisi bilan bog‘lash to‘g‘ri bo‘lmaydi Aslida “ā(ɔ)” unlisi turkiy tillarning xususiyati emas, shuning uchun ham 15 qadimgi turkiy til va aksariyat turkiy tillar fonematik tarkibida bu unli yo‘q. Bu unli qayd qilingan tillarda uning mavjudligi muhokamaga sabab bo‘lmoqda. Ma‘lum bo‘lishicha, bu unli islom madaniyati amal qiladigan turkiy xalqlar tillarida tarqalganligi (ba‘zilarida adabiy tilida, ba‘zilarida shevalarida) ko‘zga tashlanadi, ya‘ni tajvid qoidalari ko‘ra, “Qur‘on” suralari so‘zlaridagi harflar (tovushlar) talab qilingan o‘rinlarda tafhimga (yo‘g‘on talaffuz qilish) rioya qilingan: *lo, ro, zo* kabi¹⁸. Bu fonetik holat islomni qabul qilgan xalqlar tillarining, xususan, Volga bo‘yi turkiy tillarining ham og‘zaki shaklida o‘z izini qoldirgan bo‘lishi tabiiy, chunki bu unli tatar, boshqird adabiy tillaridan o‘rin olgan emas, faqat o‘zbek adabiy tilidagina qo‘llanadi. Uning tarixiy yo‘liga murojaat qilamiz. Bu unli hozirgi o‘zbek adabiy tilida, o‘zbek tilining qarluq lahjasiga kiriuvchi shevalarida, eski o‘zbek tili va eski turkiy tildagi forsiy va qisman arabcha so‘zlarda qo‘llanadi va, avval aytganimizdek, qadimgi turkiy tilda qayd qilinmaydi. Demak, uning asli innovatsiya markazini o‘zbek tili kesishadigan tillardan axtarish lozim bo‘ladi, bunda biz tojik tilini ko‘zda tutmoqdamiz va uning o‘zbek shevalaridagi tarqalishini Toshkent dialektining o‘zbek adabiy tiliga fonetik jihatdan

¹⁵ Гаджиева Н.З. Проблемы тюрской ареальной лингвистики среднеазиатский ареал. –М.: Наука, 1975. – В:28.

¹⁶ Решетов В. В., Шоабдурахмонов Ш. Ш. Ўзбек диалектологияси. – Тошкент: Ўқитувчи, 1962. – В:129.

¹⁷ Данияров Х., Кунгуров Р. Некоторые вопросы лингвистической географии // Вопросы диалектологии тюркских языков. – Фрунзе (Бишкек), 1968. – В:39.

¹⁸ Тажвид. – Тошкент: Ўрта Осиё ва Қозоғистон мусулмонлари диний бошқармаси нашриёти, 1991. – В:16

tayanch dialekt sifatida oʻrnatilishi bilan bogʻlash lozim boʻladi. Shu munosabat bilan bu dialekt oʻzbek tili uchun innovatsiya markazi vazifasini bajarishi aniqlanadi. Shu bilan birga, “ā(ɔ)” unlisining qipchoq va boshqa singarmonizmli shevalarda ham mavjudligi toʻgʻrisidagi qarashlarga toʻxtalishni ham lozim topamiz. Maʼlumki, dialektologlarimiz shevalarni oʻrganishda sheva vakillaridan birining nutqidan qanday faktni topsa, shuni sheva fakti sifatida tavsiya qilib keldilar. Bu metod oʻzini oqlamaydi, balki oʻsha fakt ayni oʻrinda boshqa sheva vakillarida ham sinab koʻrilishi talab qilinadi, lekin qator yillardan beri bu metodga amal qilinmay kelinmoqda. Qolaversa, dialektologning qulogʻi musiqiy boʻlishi ham kerak. Bunday ish shevalardagi, xususan, singarmonizmli shevalardagi “ā(ɔ)” unlisining tarqalishini aniqlashda qoʻllanishi ham kerak edi, lekin bu ish amalga oshirilmagan. Natijada sheva fonematik tizimida bu unlining muqim oʻrin egallaganligi masalasi ochiq qolmoqda. Shuni taʼkidlash lozimki, shevalarning oʻz fonematik tizimi (normasi) boʻladi va bu tizimdagi ayrim fonemalar variant tarzida emas, balki kishining turli hishayajonlarida chiqaradigan tovushlari muayyan fonemalar ustida (bu oʻrinda “a” fonemasi) reallashadi. Masalan, singarmonizmli shevalardagi bala (бала) soʻzini soʻzlovchi jahli chiqqan paytda hey bāla (хей бoла) tarzida talaffuz qiladi, yaʼni birinchi boʻgʻinda “ā(ɔ)” talaffuz qiladi. Bu ushbu unlini oʻsha shevaning fonematik tizimida mavjud deb qarashga asos boʻmaydi, chunki sheva vakili meʼyoriy nutq jarayonida soʻzning bala tarzidagi fonematik holatini saqlaydi. Demak, dialektolog har bir shevani oʻrganishda fonemalar tarkibi, har bir fonemaning variantlari va ularning turli emotsional holatidagi tovush oʻzgarishlarini farqlay olish koʻnikmasini egallamasdan shevalarni oʻrganishga kirishmasligi kerak. Bundan xulosa shuki, “ā(ɔ)” unlisi oʻzbek tilining singarmonizmli shevalari uchun xarakterli emas. Bu unlining haqiqiy innovatsiya markazi masalasi tojik tiliga borib taqalishiga yuqorida ishora qilindi, lekin aksariyat olimlar uning tojik tilining taʼsiri ekanligini inkor qiladilar¹⁹. Dastlab bu unli haqida fikr bildirgan Gʻ.O.Yunusov ham uning turkiy (oʻzbek) tovush ekanligini qayd qilgan edi²⁰, lekin uni bir tomonlama aytilgan fikr sifatida qarash lozim boʻladiki, unda “ā(ɔ)” unlisining turkiy tillarning aksariyatida qoʻllanmasligi hisobga olinmagan va milliy qarash ustunlik qilgan. Keyingi davrlarda esa innovatsiya markazini aniqlash nazariyasi hali keng tarqalmaganligi va bu masala koʻtarilmaganligi tufayli ham “ā(ɔ)” unlisining innovatsiya markazini aniqlashga kirishilmadi. Shuni yana taʼkidlash mumkinri, u oʻzbek tilining tub fonemasi boʻlsa, keltirilgan barcha fikrlar dalillanishi va boshqa talqinlarga oʻrin qoldirilmasligi lozim edi. Demak, munozara davom etmoqdaki, hali “ā(ɔ)” unlisi innovatsiya markazi masalasi yechilmagan boʻlib qolaveradi va bu vazifa oʻzlashtirilgan tilda qoladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

¹⁹ Qarang: Гаджиева Н.З. Проблемы тюрской ареальной лингвистики среднеазиатский ареал. –М.: Наука, 1975. – В:32-33.

²⁰ Юнусов Ф. О. Ўзбек тилининг товушлари // Маориф ва ўқитғучи, 1927. – №12. 9. window.edu.ru. – В:49

Шоабдурахмонов Ш. Ўзбек тилининг диалектологик атласи // Ўзбек тили ва адабиёти. – 1969, –№3. – Б. 30-37.

Шерматов А. Лингвистик география нима? – Тошкент: Фан, 1981. – В. 12.

Дарвишов И. Ареал тилшунослик: Жануби-ғарбий Наманган шеваларининг фонетик-фонологик хусусиятлари. – Наманган. 2019. – 147 б.

Иброхимов С. Фарғона шеваларининг касб-хунар лексикаси. – Тошкент: УзФА нашриёти, 1956.

Po‘latova S.M. Vobkent shevasining arealogik tadqiq: Fil.fan.bo‘y.fals.dok.(PhD) diss.avtoref. – Vuxoro. 2023. – 28 b.

Джураев А.Б. Теоретические основы ареального исследования узбекоязычного массива. – Ташкент: Фан. 1991. – С. 220.

Гаджиева Н.З. Проблемы тюрской ареальной лингвистики среднеазиатский ареал. –М.: Наука, 1975. – В:206.

Шерматов А. Лингвистик география нима? – Тошкент: Фан, 1981. – В:12.

Фозилов Э. Ўзбек тилининг тарихий морфологияси. – Тошкент: Фан, 1965. – В:42

Ashirboyev S. O‘zbek dialektologiyasi. – Toshkent: Navro‘z, 2016. – В:78

Гаджиева Н.З. Ko‘rsatilgan manba. – В:56

Ashirboyev S. O‘zbek dialektologiyasi. – Toshkent: Navro‘z, 2016. – В:78

Гаджиева Н.З. Проблемы тюрской ареальной лингвистики среднеазиатский ареал. –М.: Наука, 1975. – В:205.

window.edu.ru; Гаджиева, 1975:7.

Гаджиева Н.З. Проблемы тюрской ареальной лингвистики среднеазиатский ареал. –М.: Наука, 1975. – В:28.

Решетов В. В., Шоабдурахмонов Ш. Ш. Ўзбек диалектологияси. – Тошкент: Ўқитувчи, 1962. – В:129.

Данияров Х., Кунгуров Р. Некоторые вопросы лингвистической географии // Вопросы диалектологии тюркских языков. – Фрунзе (Бишкек), 1968. – В:39.

Тажвид. – Тошкент: Ўрта Осиё ва Қозоғистон мусулмонлари диний бошқармаси нашриёти, 1991. – В:16

Гаджиева Н.З. Проблемы тюрской ареальной лингвистики среднеазиатский ареал. –М.: Наука, 1975. – В:32-33.

Юнусов Ғ. О. Ўзбек тилининг товушлари // Маориф ва ўқитғучи, 1927. – №12. 9.
window.edu.ru. – В:49